

Eugeniusz Lis

Organizacja Komitetów Opiekuńczych Żydowskiej Samopomocy Społecznej

Rocznik Kolbuszowski 10, 123-138

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Organizacja Komitetów Opiekuńczych Żydowskiej Samopomocy Społecznej

Proces tworzenia organizacji ŻSS rozpoczął się w Warszawie, gdzie we wrześniu 1939 r. żydowskie instytucje społeczne powołały Komisję Koordynacyjną. Była ona jednym z ogniw cywilnej obrony Warszawy. Zbyt duża ilość istniejących organizacji opiekuńczych była powodem niepokoju Niemców. Ze względu na ich różnorodność i ilość, wymykały się ze skutecznego nadzoru władz, stąd dążenie do scentralizowania komitetów opiekuńczych w jedną organizację, podporządkowaną okupantom. Powstanie nowej struktury powodowało często wzajemne uprzedzenia w stosunku do Rad Żydowskich. Celem artykułu jest przedstawienie organizacji Komitetów Opiekuńczych ŻSS oraz wzajemnych relacji między Prezydium ŻSS a Radami Żydowskimi w wybranych miejscowościach dystryktu krakowskiego.

Żydowska Samopomoc Społeczna, w myśl postanowień statutu zatwierdzonego 29 maja 1940 r. przez Generalnego Gubernatora, wchodziła, obok Rady Głównej Opiekuńczej i Ukraińskiej Rady Opiekuńczej, w skład Naczelnej Rady Opiekuńczej, której statut został zatwierdzony równocześnie ze statutami wymienionych organizacji dnia 29 maja 1940 r. Żydowska Samopomoc Społeczna (Jüdische Soziale Selbsthilfe), (JSS) była organizacją dobrowolnej opieki społecznej nad ludnością żydowską w GG z siedzibą w Krakowie. Agendami terenowymi ŻSS były Żydowskie Komitety Opiekuńcze Powiatowe (ŻKOP) i Miejskie (Żydowski Komitet Opieki Miejskiej) oraz Delegatury. Nazwa ta, wbrew intencjom okupanta, trafnie określiła społeczny i samopomocowy charakter działalności opiekuńczej czasu wojny i okupacji. Statut ŻSS stanowił, że organizacje żydowskiej opieki społecznej dobrowolnej i przymusowej zostały zespolone w Żydowskiej Samopomocy Społecznej. Na całym terenie Generalnego Gubernatorstwa Komitety opiekuńcze nosiły nazwę: Żydowska Samopomoc Społeczna z odpowiednim

dodatkiem, a więc: Żydowska Samopomoc Społeczna, Żydowski Komitet Opiekuńczy Powiatowy (wzg. Miejski).

Komitety opiekuńcze w miastach powiatowych i delegaturach przyjęły schemat organizacyjny Prezydium ŻSS w Krakowie. Tworzenie Komitetów spotykało się często z niezadowolaniem ze strony Rad Żydowskich. Wynikało to z tego, że Rady Żydowskie nie zawsze były zainteresowane powstaniem odrębnej i niezależnej od nich placówki. Rady te dążyły często do podporządkowania ŻSS na swoim terenie. Dlatego też na tle powstawania i składu osobowego Komitetów ŻSS w poszczególnych miejscowościach dochodziło często do zatargów między Radą Żydowską a Prezydium. Konflikty istniały również między nowo powołanymi przez Prezydium Komitetami Opiekuńczymi a Radami Żydowskimi. Często do najlepszych nie należały wzajemne relacje między Komitetami Opieki Powiatowej (KOP) a podległymi im Delegaturami. Wynikało to z tego, że KOP narzucały swoich przedstawicieli na członków Delegatury w poszczególnych miejscowościach.

1. KOMITET OPIEKUŃCZY ŻSS W PRZEMYŚLU

Przy Radzie Żydowskiej w Przemyślu 4 marca 1942 r. zawiązał się Komitet ŻSS w następującym składzie: dr Ignacy Duldig, dr Jakub Rebhan, Józef Rawicz, dr Ozjasz Herschdörfer, dr Mark Majer. 16 czerwca 1942 r. w przesłanym do Prezydium piśmie przedstawione zostały zmiany w składzie osobowym Komitetu, do którego w czerwcu należały następujące osoby: dr Ignacy Duldig jako przewodniczący, Gottfried Mojżesz jako zastępca przewodniczącego, dr Marcin Aberdam – sekretarz oraz dr Ozjasz Herschdörfer i dr Mark Majer. 11 sierpnia 1942 r. zmarł przewodniczący KOP w Przemyślu dr Duldig, nowym przewodniczącym został wybrany Mojżesz Gottfried¹.

W zakresie działania Komitetu utworzono następujące instytucje: opieka społeczna, opieka lekarska, Kuchnia Ludowa, Ochronka i Dom Starców.

W ŻKOP w Przemyślu pracowało we wszystkich działach opieki 100 osób, z tego 35 nie pobierało za świadczoną pracę żadnego wynagrodzenia w formie pieniężnej. Liczba osób zatrudnionych w ŻSS w Przemyślu była jeszcze wyższa, ponieważ w piśmie KOP z dnia 16 czerwca 1942 r., przewodniczący dr Duldig zwrócił

¹ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, (dalej: AŻIH), zespół ŻSS, sygn. 211/834, k. 11, 22, 46.

się z prośbą do Prezydium o przysłanie 300 sztuk formularzy na legitymacje dla współpracowników².

Brak jest dokumentów potwierdzających, że korzystali oni bezpłatnie z innej formy pomocy opieki społecznej, np. z Kuchni Ludowej czy opieki medycznej. Tak wysoka liczba osób zatrudnionych w wydziałach KOP w Przemysłu świadczy również o nadmiernej biurokracji, która panowała w Komitecie. W lipcu 1942 r. w Przemysłu przebywało ponad 17.000 Żydów³. Liczba współpracowników ŻSS stanowiła blisko 2 % całej żydowskiej ludności w tym mieście. Dla wielu zatrudnienie w Opiece Społecznej dawało szansę posiadania cennego dokumentu o zatrudnieniu.

2. KOMITET OPIEKUŃCZY ŻSS W POWIECIE DĘBICKIM I PILŹNIE

Kolejnym przykładem organizacji Komitetów ŻSS był powiat dębicki. Skład osobowy Komitetów ŻSS w powiecie dębickim w czerwcu 1941 r. był następujący:

Dębica – Hendał Kanner, Dawid Thau, Szymon Binhorn, Abraham Siedlisker, Bisig Schachne;

Baranów Sandomierski – Majer Chaim Hauser, Süsskind Rotenstreich, Mechel Schöndorf;

Mielec – prof. Aron Safler, Abraham Mechel Teneblum, Rubinstein Majer;

Pilzno – Lejzor Kupferblum, Mechel Stern, Samuel Birnbach;

Radomyśl Wielki – Eisland Chaskiel, Forstenzer Naftali, Schwarz Hersch;

Ropczyce – dr Josef Federbusch, Gedalie Koltow, Leib Bandler;

Rozwadów – Jozef Cheim Birnbeum, Fryda Königsberg, Czjasz Beer;

Sedziszów – Meister Chaskiel, Löw Meilech, Dawid Feuerlicht;

Wielopole Skrzyńskie – Szaja Teitelbaum, Lipschitz Chaim Majer, Jakub Barth⁴.

W związku z pojawieniem się nowej instrukcji nr 4, wydanej przez Prezydium ŻSS w Krakowie w dniu 18 maja 1941 r., w Dębicy na posiedzeniu ŻKOP w dniu 28 maja 1941 r. wydzielono po-

² AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/834, k. 22.

³ A. Rachfał, *Eksterminacja ludności żydowskiej w latach wojny 1939-1944 na terenie woj. Przemyskiego*, w: *Studia nad okupacją hitlerowską południowo-wschodniej części Polski*, t. IV, Rzeszów 1985, s. 80.

⁴ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/346, k. 9.

szczególne wydziały oraz referaty i przyporządkowano je członkom Komitetu w Dębicy. Podział ten przedstawiał się następująco:

- I. Wydział spraw ogólnych i organizacyjnych – Hendel Kanner.
- II. Wydział finansów i rachunkowości – Dawid Thau i Szymon Binhorn.
- III. Wydział zaopatrzenia – Abraham Siedlisker i Bisig Schachne.
- IV. Pomoc w dziedzinie pracy – Bisig Schachne i Abraham Siedlisker.
- V. Pomoc gospodarcza – Bisig Schachne i Abraham Siedlisker.
- VI. Wydział opieki nad dziećmi i młodzieżą – Szymon Binhorn.
- VII. Wydział opieki sanitarnej i higienicznej – Dawid Thau⁵.

Praca w ŻSS wymagała coraz więcej czasu i zaangażowania, dlatego 22 lipca 1941 r. na posiedzeniu ŻKOP podjęto uchwałę o skierowaniu wniosku do Prezydium ŻSS w Krakowie, celem przydzielenia legitymacji współpracownikom ŻKOP w Dębicy. Byli to: Anna Schneier, Helena Schachne, Josef Rosenberg, Abraham Kanner, Aron Weiden i Jakub Reich⁶. Za wyjątkiem Jakuba Reicha wszyscy pracowali bez żadnego wynagrodzenia, tak w biurze jak i w Kuchni Ludowej. Reich, jako inkasent, pobierał za swoją pracę 30 zł miesięcznie. Niezależnie od podanych wyżej współpracowników, którzy codziennie pracowali, legitymacje z ramienia ŻKOP w Dębicy wydano dla 28 dziewcząt, które bezpłatnie pracowały w Kuchni Ludowej. O podobne legitymacje wystąpiono również dla członków Delegatur w powiecie dębickim, których skład został przedstawiony w tabeli.

Tabela 1. Wykaz członków Delegatur ŻKOP w powiecie dębickim w sierpniu 1941 roku.

Delegatura	L.p.	Imię i nazwisko członka delegatury
Baranów Sandomierski	1	Majer Chaim
	2	Mozes Gutfreund
	3	Süsskind Rottenstreich
Mielec	1	prof. Aron Safier
	2	Abraham Mechel Tenenblum
	3	Majer Rubinstein
Pilzno	1	Lejzer Kupferblum
	2	Mechel Stern
	3	Samuel Birnbach

⁵ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/346, k. 75.

⁶ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/347, k. 81.

Radomyśl Wielki	1	Chaskel Sisland
	2	Salamon Mailoch Gross
	3	Hersch Schwarz
Ropczyce	1	dr Józef Federbusch
	2	Leib Bandler
	3	Osiasz Issler
Rozwadów	1	Jozef Chaim Birnbaum
	2	Fryda Königsberg
	3	Osiasz Beer
Sędziszów	1	Chaskel Meister
	2	Meilech Löw
	3	Dawid Feuerlicht
Wielopole Skrzyńskie	1	Schaja Teitelbaum
	2	Majer Chaim Lipschütz
	3	Jakob Barth

Źródło. Opracowanie na podstawie AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/348⁷.

W tym samym miesiącu ŻKOP w Dębicy proponował zmienić skład Delegatury w Mielcu, wysuwając kandydaturę Markusa Friedmana na miejsce dotychczasowego członka Majera Rubinsteina. Jednak w wyniku interwencji delegatury mieleckiej w Prezydium w Krakowie zmiany zostały wycofane, a Markus Friedman został Delegatem ŻSS do miejscowości: Grębów, Borowa i Przeclaw w okręgu mieleckim⁸. Współpracownikami dla tych Delegatur byli: w Mielcu – Isak Joachim Kohn, w Grębowie – Mozes Fortgang, w Borowej – Mozes Majer Birnbaum i w Przeclawiu – Leib Derschowicz Grünbaum⁹. Niektórzy członkowie Delegatur sami rezygnowali z pracy w ŻSS, jak to uczynił członek Delegatury w Sędziszowie – Meilech Löw, który uznał, że nie może być członkiem Delegatury, ponieważ nie został jej przewodniczącym.

Problemy istniały również w Pilźnie, gdzie jeden z członków Rady Żydowskiej oskarżył członka ŻSS o to, że korzysta z Kuchni Ludowej i dostaje dodatkową porcję chleba. Po wyjaśnieniu sprawy przez Prezydium w Krakowie okazało się, że dodatkową porcję chleba pobierali wszyscy członkowie Rady Żydowskiej i Delegatury, a członek ŻSS nie był podopiecznym i nie korzystał z Kuchni Ludowej. Dodatkowym problemem do rozwiązania między Radą Żydowską z jednej strony a Delegaturą ŻSS z drugiej, stała się różnica zdań dotycząca kompetencji tychże instytucji. Ostatecznie 21 sierpnia 1941 r. zawarto porozumienie z Michałem Treibiczem, działającym w imieniu Rady Żydowskiej w Pilźnie, Samuelem

⁷ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/348, k. 27, 28.

⁸ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/349, k. 29.

⁹ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/350, k. 38.

Birnbachem, Mechlem Sternem, Leibem Langsamem, działającymi z ramienia Delegatury ŻSS w Pilźnie w obecności Hermana Schneiera oraz dra Nichthausera, działających w imieniu Rady Żydowskiej w Dębicy, jako arbitrzy. Jednym z warunków porozumienia była zgoda Rady Żydowskiej w Pilźnie na odprowadzanie dla Delegatury ŻSS w Pilźnie miesięcznych opłat z kart chlebowych, z kart cukrowych, opłat od sprzedaży chleba, a ponadto Rada Żydowska zgodziła się na wypłacanie subwencji dla Delegatury w kwocie nie mniejszej niż 450 zł miesięcznie. Ponadto Rada zobowiązała się dostarczać chleb do Kuchni Ludowej¹⁰.

3. KOMITET OPIEKUŃCZY ŻSS W TARNOWIE

Skład Żydowskiego Opiekuńczego Komitetu Powiatowego w Tarnowie przedstawiał się następująco: przewodniczący – dr Jakub Gans, urzędnicy – dr Maschler i dr Pfeffer¹¹ oraz Rada Żydowska, którą reprezentowali: przewodniczący – Artur Volkman i członkowie – Paweł Reiss, Juliusz Lehrhaupt, Szyja Grunoeiese¹². Żydowski Opiekuńczy Komitet w Tarnowie prowadził intensywną działalność w kierunku założenia Kuchni Ludowych w powiecie tarnowskim. Udzielał na ten cel subwencji pieniężnych i bezpłatnej pomocy żywnościowej. W Tarnowie czynne były trzy Kuchnie Ludowe, w których w miesiącu maju 1941 r. wydano 91 133 obiadów. W Brzesku wydano takich obiadów 15 000, w Ciężkowicach 1650, w Dąbrowie 15 000, w Ryglicach 850, a Szczucinie 2100, w Wojniczu 1800, w Zakliczynie 2400 i w Żabnie 4800 obiadów¹³. W sierpniu 1941 r. w Brzesku uruchomiono drugą Kuchnię Ludową i Stację Dożywiania Dzieci, z której korzystało 175 dzieci. Ponadto wydano 542 osobom 21 055 obiadów¹⁴. W sierpniu 1941 r. w Ciężkowicach korzystało z Kuchni Ludowej 80 osób, dla których wydano 2 400 obiadów. W Dąbrowie dla 480 osób wydano 10 310 obiadów. W Radłowie wydano 20 osobom 1 800 obiadów. W Ryglicach 60 osób pobrało 2 010 obiadów. W Szczucinie korzystało z Kuchni 80 osób, ilość wydanych obiadów to 2 020. W Szczurowej 30 osób pobrało 658 obiadów. Tuchów miał zarejestrowanych 120 osób, liczba wydanych obiadów 2 060. W Wojniczu z obiadów korzystało 60 osób, którym wydano 1 056 posiłków. W Zakliczynie było zarejestrowanych 90 osób, wydano

¹⁰ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/350, k. 30.

¹¹ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/1021, k. 36.

¹² AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/1020, k. 3.

¹³ „Gazeta Żydowska” nr 54, s. 5.

¹⁴ „Gazeta Żydowska” nr 101, s. 2.

im 2 745 obiadów. W Żabnie 220 osób otrzymało 5 875 obiadów. W Tarnowie w sierpniu 1941 r. trzy Kuchnie Ludowe przygotowały 141 970 posiłków¹⁵.

W październiku 1941 r. Komitet Powiatowy Żydowskiej Samopomocy Społecznej w Tarnowie miał swoją siedzibę przy ulicy Folwarcznej 8 w trzech pokojach obok biur Rady Żydowskiej. Biuro ŻSS było czynne od poniedziałku do piątku w godzinach od 8 do 13 i od 15 do 18. W niedzielę od godziny 8 do 13¹⁶.

W listopadzie członkowie Rady Żydowskiej w Tarnowie wspólnie z Radą Żydowską w obozie Pracy w Pustkowie powołali do życia Radę Obozową składającą się z pięciu osób: Max Bitkower – członek Rady Żydowskiej w Pustkowie, Herman Immerglück – członek Rady Żydowskiej w Pustkowie i Dębicy, dr Sachs – lekarz Obozu Pracy w Pustkowie, Juda Thau – lekarz Obozu Pracy w Pustkowie, Weksberg – więzień i sekretarz Rady Żydowskiej w Pustkowie¹⁷. Zwrócili się oni za pośrednictwem ŻKOP w Dębicy do Prezydium w Krakowie w sprawie powołania Delegatury ŻSS na terenie Obozu Pracy w Pustkowie. Rozmowy w tej sprawie prowadził Herman Immerglück wraz z jednym z członków Prezydium ŻSS w Krakowie, dr Tischem. W wyniku podjętych działań doszło do zwołania posiedzenia wszystkich Rad Żydowskich okręgu dębickiego i tarnowskiego, na którym zapadła decyzja o tym, aby opodatkowały się na zakup odzieży dla więźniów w Pustkowie. Z Dębicy i Mielca wpłynęło do kasy po 4 tys. zł, a z innych miejscowości po 1 tys. zł. W wyniku tej akcji w grudniu 1941 r. zakupiono odzież na kwotę 60 tys. zł¹⁸. Za rozprowadzanie odzieży odpowiedzialni byli członkowie Rady Żydowskiej w Tarnowie. Dnia 22 czerwca 1941 r. w Bochni również została powołana Delegatura ŻSS. Przewodniczącym został Freudenheim, zastępcą Estera Rozenowa i członkiem Samuel Herzog¹⁹.

4. KOMITET OPIEKUŃCZY ŻSS W RZESZOWIE

W Rzeszowie w początkowym okresie działalności ŻSS trwała ożywiona korespondencja między miejscową placówką, a centralą ŻSS w Krakowie. Komitet Opiekuńczy Powiatowy w Rzeszowie to właściwie Referat Wysiedleńców przy Gminie Żydowskiej

¹⁵ „Gazeta Żydowska” nr 101, s. 2.

¹⁶ „Gazeta Żydowska” nr 91, s. 2.

¹⁷ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/351, k. 35, 69.

¹⁸ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/351, k. 69.

¹⁹ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/237 k. 49.

w Rzeszowie, tak bowiem brzmiała nazwa instytucji, która jako Żydowska Samopomoc Społeczna powstała w maju 1940 roku²⁰.

Spór dotyczył nazwy placówki, osoby przewodniczącego i składu osobowego Komitetu oraz ilości pełnionych funkcji. W sprawozdaniu do centrali w Krakowie z 5 grudnia 1941 r., placówka występuje jako Referat Wysiedleńców przy Gminie Żydowskiej w Rzeszowie. Dotacje z centrali wysyłane były na Komitet Opiekuńczy Powiatowy w Rzeszowie. Potwierdzenia dotacji podpisywane były natomiast przez L. Jakubowicza, który był kierownikiem Referatu Wysiedleńców i reprezentował jednocześnie Kontrolę Kas i Ksiąg przy Gminie Żydowskiej²¹. Centrala w Krakowie na stanowisko prezesa KOP w Rzeszowie powołała pana Jakuba Birmana, natomiast Rada Żydowska w Rzeszowie wybrała prezesem dr Adolfa Fischmanna, a prezesem honorowym został dr Bernard Kleinmann, który był prezesem Gminy Żydowskiej w Rzeszowie.

Było to złamanie § 12 p. 1 statutu ŻSS, według którego do tworzenia Komitetów Opiekuńczych Powiatowych powołane było wyłącznie Prezydium ŻSS. Mianowanie przez Prezydium członków poszczególnych Komitetów zatwierdzał terytorialnie właściwy starosta miejski względnie powiatowy. W związku z tym Prezydium wystąpiło do starosty z pismem z dnia 20 sierpnia 1940 r. z prośbą o zatwierdzenie składu Komitetu. Zgodnie z postanowieniem wyżej przedstawionego paragrafu członek Komitetu miał być odwołany, jeżeli żąda tego terytorialnie właściwy starosta. Prezydium nie otrzymało od starosty takiego żądania, które dotyczyłoby któregoś z członków Komitetu Powiatowego w Rzeszowie. Podany wcześniej § 12 stanowił, że Komitet składał się z pięciu członków, którzy w myśl § 5 i § 19 mieli podzielić między siebie funkcje podane w § 5 p. 1 regulaminu. Wymieniony punkt nie przewidywał sekretarza, buchaltera, referenta zbiórek, referenta pomocy dla dzieci, natomiast żądał ustanowienia referenta księgowości, zdrowotności, pomocy gospodarczej i pracy, organizacji i spraw personalnych. Obecni na zebraniu, wbrew postanowieniom statutu i regulaminów, wybrali Komitet złożony z 10-ciu osób i podzielili między sobą nieistniejące funkcje, pomijając jednocześnie podział funkcji przewidzianych w regulaminie. Działo się to w jaskrawej sprzeczności z postanowieniami statutu i regulaminu ŻSS nadanych przez Rząd GG 29 maja 1940 roku.

Centrala w Krakowie udzieliła odpowiedzi na skargi Komitetu w Rzeszowie, w których podkreślano, że działalność Prezydium ogranicza się do „zasypywania” listami i instrukcjami, które

²⁰ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/934, k. 14.

²¹ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/934, k. 15.

„ani jednego Żyda w Rzeszowie nie nakarmiły”. Komitet obarczał centralę winą za opóźnianie rozdania darów dla potrzebujących z Rzeszowa. Ponieważ Komitet Opiekuńczy w Rzeszowie czy Referat Wysiedleńców przy Gminie Żydowskiej (jak nazywali działacze swoją placówkę) prowadził spór z Centralą w Krakowie, dlatego nie mógł liczyć na przyspieszenie pomocy z Krakowa. W związku z tym sam zorganizował dział składek od obywateli miejscowych i wysiedleńców. Składki pobierane były nie tylko od obywateli rzeszowskich, którzy dobrowolnie deklarowali pewną kwotę tygodniową lub miesięczną (składki „R”), ale i od uchodźców i wysiedleńców, na których nałożono obowiązek opodatkowania się na rzecz najbiedniejszych (składki „U”). Oprócz tego pobierano od wszystkich obywateli składkę miesięczną, którą nałożono również na część uchodźców (składki U-G)²².

W ten sposób utworzono fundament własnej instytucji, którą podzielono na poszczególne działy. Oprócz komisji finansowej należał do nich dział informacyjno-adresowy i dział pracy konstruktywnej. Za pośrednictwem działu informacyjnego setki rodzin odnalazły swoich bliskich, a o jego znaczeniu świadczy korespondencja miejscowa i zagraniczna, którą biuro prowadziło oraz ilość miast, z którymi było w kontakcie. Według „Gazety Żydowskiej” do lipca 1941 r. do działu informacyjno-prasowego wpłynęło 867 listów ze 115 miast, wysłano 1572 listy do 121 miast²³. Dział pracy konstruktywnej zajmował się tworzeniem warsztatów rzemieślniczych, jak również ich wyposażaniem w odpowiednie narzędzia i maszyny. Do kompetencji referatu należało finansowanie opieki nad chorymi w szpitalach, przydział mleka dla dzieci i opieka nad wysiedleńcami, którzy przebywali w Domu Starców i Ochronce. Referat ponadto urządzał zbiórki bielizny, którą rozdelał wśród najuboższych, płacił częściowo za obiady w Kuchniach Ludowych, na które zawsze brakowało środków finansowych. Działalność Referatu pozostawała pod stałym nadzorem Gminy Żydowskiej.

Komitet Żydowskiej Samopomocy Społecznej w Rzeszowie miał następujące władze:

Zarząd – w jego skład wchodził następujący członkowie: Jakubowicz, Sieradzki, Heber, Brzeziński, Spiro, Flakowicz oraz Wartski. W skład zarządu wchodził również, w charakterze prezesa honorowego, dr Kleinmann jako prezes gminy żydowskiej w Rzeszowie²⁴. Wymieniony zarząd ze swego grona wyłonił dalsze organy:

²² AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/934, k. 15.

²³ „Gazeta Żydowska” nr 62, s. 2.

²⁴ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/934, k. 18.

Prezydium – pracował w nim dr Kleinmann i Jakubowicz jako kierownik Referatu Wysiedleńców.

inż. Józef Jaszuński, członek Prezydium ŻSS

Źródło: M.Weichert, *Zichrojnes*, t. III, Tel-Awiv 1963, s. 19.

Egzekutywa – w jej skład wchodził: Jakubowicz, Sieradzki i Heber
Rada Doradczo-Finansowa – należeli do niej: Brzeziński, Spiro, Flakowicz, Wartski, Nebenzahl, Spitz²⁵.

Do zakresu działań Zarządu należało załatwianie wszelkich spraw dotyczących Referatu Wysiedleńców na posiedzeniach, które odbywały się przeważnie dwa razy w tygodniu.

Członkowie wchodzący w skład Prezydium reprezentowali komitet w terenie i ponosili odpowiedzialność za czynności odnoszące się do Referatu Wysiedleńców, a wchodzące w zakres administracji, finansów i gospodarki wewnętrznej. Do zakresu działań Egzekutywy należało rozstrzyganie i załatwianie spraw związanych z udzielaniem zapomóg pieniężnych, pomocy w zakresie leczenia oraz rozstrzyganie spornych kwestii pomiędzy wysiedleńcami.

²⁵ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/934, k. 18.

Rada Doradczo-Finansowa pełniła rolę komisji finansowej, do której obowiązków należało pozyskiwanie jak największych wpływów finansowych dla Referatu, załatwianie spraw należących do Referatu, a przekazywanych przez Egzekutywę względnie kierownika po uprzednim porozumieniu z członkami Egzekutywy. Ostatnią instytucją, decydującą o wszelkich sprawach należących do zakresu Referatu Wysiedleńców, był kierownik, który w sprawach ważnych i zawilych porozumiewał się z członkami Egzekutywy, a w wypadkach nagłych z co najmniej jednym z jej członków.

Referat Wysiedleńców przy Gminie Żydowskiej w Rzeszowie rozpatrywał podania i prośby dotyczące: zapomóg pieniężnych, całkowitego lub częściowego zwrotu kosztów leczenia, interwencji u władz i osób prywatnych w sprawach mieszkaniowych oraz pośredniczył przy podejmowaniu pracy w służbie domowej i rzemieślniczej. Z dostarczonych podań sporządzano wykazy dzienne, które wraz załączonymi podaniami przekazywane były do kierownika celem ich rozpatrzenia. Podobnie było w wypadku zapomóg pieniężnych, które po przychylnym zaopiniowaniu kierowano najpierw do działu podań, a następnie do kasy celem dokonania wypłaty.

Z przedstawionej struktury Referatu wynika, że administracja w Rzeszowie była nadmiernie rozbudowana, a jej działalność pochłaniała również poważne środki. Potwierdza to raport kasowy z dnia 1 grudnia 1941 r. za okres od 25 maja 1940 r. do 30 listopada 1941 roku²⁶.

Tabela 2. Raport kasowy ŻSS w Rzeszowie z dnia 1 grudnia 1941 r. za okres od 25 maja 1940 r. do 30 listopada 1941 roku.

Wpływy w zł	Kwota przychodu	Wydatki	Kwota rozchodu
Składki „R”	17 447, 42	Zapomogi	23 017,85
Składki „U”	10 496,97	Pomoc lekarska	9 740,76
Składki „,U-G”	914,00	Dożywianie	2 942,30
Ofiary	9 925,18	Azyle	753,09
Ochronka (półinternat)	81,00	Ochronka	711,70
Gmina Żydowska	707,00	Ochronka	200,00
Pomocy	83,50	Koszty pogrzebowe	191,00
Lekarska	167,65	Koszty adm.	2 333,23
Grzywny	34,00	Czynsz	110,00
Koszty administracyjne	295,31	Izba chorych	10,00
Różne	235,79	Różne	629,23

²⁶ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/934, k. 16.

Pożyczki	1 878,00	Pożyczki	2 005,40
Azyle	7,40	Saldo na dzień 1 XII 1941r.	42,16
Izba chorych	13,50		
Razem: 42 686,72		Razem: 42 686,42	

Źródło: AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/934, k. 16.

Koszty administracyjne w samym miesiącu listopadzie 1941 r. wynosiły 436,90 zł, co stanowiło około 20% ogólnego dochodu, który wynosił 2 449,29 zł²⁷. Według wyjaśnienia z dnia 19 grudnia 1941 r., które przedkładał Referat do Prezydium w Krakowie, na koszty administracyjne składały się wydatki związane z zakupem materiałów biurowych, wypożyczeniem maszyn do pisania, sprzątnięciem lokalu, opałem czy zakupem znaczków pocztowych. Biorąc jednak pod uwagę ciężką sytuację materialną pracowników, Zarząd przyznawał im zapomogi tygodniowe, które wynosiły: dla kierownika referatu Jakubowicza 37,50 zł, Dory Neuman – praca przy kartotece – 15 zł, Berty Strom – kasjerka – 15 zł, Mindla Białek – praca przy pobieraniu składek 15 zł²⁸.

5. KOMITET OPIEKUŃCZY ŻSS W KOLBUSZOWEJ

Korespondencję z ŻSS w Krakowie dotyczącą opieki społecznej w Kolbuszowej prowadził Przewodniczący Rady Żydowskiej w Kolbuszowej Szymon Hilber. Pierwsza informacja o takiej działalności pochodzi z 31 lipca 1940 r. i dotyczy prośby o przydzielenie potrzebnych leków²⁹. Od 27 września 1940 r. pisma do ŻSS w Krakowie podpisywał dr Leon Anderman jako przewodniczący zarządu Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Kolbuszowej. 3 grudnia 1940 r. liczba ludności żydowskiej w Kolbuszowej wynosiła 1520 osób, w tym 200 osób wysiedlonych z innych miast³⁰. Dla biednej ludności żydowskiej prowadzone było również ambulatorium, którym zajmował się dr Anderman, człowiek szanowany zarówno przez społeczność żydowską jak i polską. Od 7 grudnia 1941 r. we wszystkich sprawach dotyczących opieki społecznej nad ludnością żydowską w Kolbuszowej, decyzją Prezydium ŻSS w Krakowie, Rada Żydowska w Kolbuszowej miała zwracać się do Komitetu Opiekuńczego Powiatowego w Rzeszowie na ręce Józefa Mosesa. Temu Komitetowi Rada miała przedłożyć preliminarz budżetowy

²⁷ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/934, k. 17.

²⁸ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/934, k. 35.

²⁹ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/545, k. 4, 8.

³⁰ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/545, k. 17.

na potrzeby opieki społecznej nad ludnością żydowską. Następnie Komitet Opiekuńczy Powiatowy w Rzeszowie występował do starosty o przyznanie Żydom udziału w daninie od mieszkańców. Zgodnie z zaleceniem Prezydium w Krakowie, Żydowska Gmina Wyznaniowa w Kolbuszowej założyła 10 lutego 1941 r. Wydział Zdrowia w Kolbuszowej, którego zadaniem było bezpośrednio komunikowanie się w sprawach zdrowotnych z Prezydium ŻSS w Krakowie. W jego skład weszli: dr Leon Anderman, Przewodniczący Rady Żydowskiej w Kolbuszowej, Izrael Weichselbaum, Przewodniczący Rady Żydowskiej w Kolbuszowej Górnej i Szymon Silber, Przewodniczący Rady Żydowskiej w Kolbuszowej Dolnej³¹. Po kilkumiesięcznej przerwie ambulatorium zostało ponownie uruchomione w lutym 1942 r. Nowym lekarzem przydzielonym dla ludności żydowskiej w Kolbuszowej, jak odnotował w lutym 1941 r. przewodniczący Rady Żydowskiej w Kolbuszowej Paul Rapaport, został lekarz żydowski dr Hans Hauptmann. Od maja 1941 r. wpływy na opiekę społeczną od ŻSS w Krakowie dla ludności żydowskiej w Kolbuszowej wyniosły: 600 zł w kwietniu 1941 r., 1000 zł w maju, 1100 zł w lipcu, 600 zł w sierpniu, 350 zł w listopadzie, 800 zł w grudniu i 300 zł w styczniu 1942 r. W sumie pomoc od maja 1941 r. do stycznia 1942 r. wyniosła 4 750 zł. Oprócz pomocy finansowej Prezydium ŻSS w Krakowie kilkakrotnie udzielało Delegaturze w Kolbuszowej pomocy rzeczowej w postaci lekarstw.

2 maja 1941 r. Prezydium ŻSS w Krakowie uznało skład Delegatury ŻSS w Kolbuszowej w następującym składzie: przewodniczący – dr Leon Anderman, zastępca przewodniczącego – dr Szyja Kleinhaus oraz Moses Landau³². 14 listopada Delegatura ŻSS w Kolbuszowej poinformowała Prezydium ŻSS w Krakowie o otwarciu w Kolbuszowej Kuchni Ludowej dla ubogiej ludności żydowskiej. Na ten cel 1 grudnia 1941 r. Prezydium ŻSS w Krakowie przesłało 500 zł, a 13 grudnia na pomoc żywnościową kolejne 300 zł. Potwierdzenie odbioru przesłanej kwoty podpisał po aresztowaniu Andermana nowy przewodniczący delegatury ŻSS w Kolbuszowej Heinrich Mund³³. Ostatnia informacja dotycząca korespondencji Delegatury ŻSS w Kolbuszowej z Prezydium w Krakowie miała miejsce 21 marca 1942 r.

Ogólna sytuacja finansowa ŻSS z natury rzeczy wymagała skupienia głównej uwagi na wzmożeniu akcji zbiórkowej

³¹ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/546, k. 5.

³² AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/546, k. 25.

³³ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/546, k. 40.

wśród społeczeństwa. Równolegle dążono do rozbudowania akcji opiekuńczej w ramach komórek sekcji społecznych, rozszerzając uprawnienia i obowiązki tych ostatnich w zakresie niesienia bezpośredniej pomocy doraźnej. Połączenie tych dwóch elementów pracy społecznej przyczyniało się do dalszego spopularyzowania oraz utrwalenia idei samopomocy wśród społeczeństwa żydowskiego. W tym celu, zwłaszcza na terenie większych ośrodków miejskich, powoływano Komitety Domowe³⁴. Ich władze składały się z kilkusobowego Zarządu. W domach, w których liczba Żydów nie przekraczała 25 osób, do Zarządu powoływano 3 osoby. Tam, gdzie było po mniej niż 50 osób, do Zarządu wchodziło ich 5. Natomiast gdy liczba mieszkańców przekraczała 50, to Zarząd był 7-osobowy. Komisja Kontrolna miała 2-osobowy skład.

Na terenie każdego Komitetu Domowego (KD) powoływani byli z Zarządu lub spośród lokatorów nie wchodzących w skład Zarządu referenci do spraw sanitarnych, odzieżowych i opieki nad dziećmi. Komitety Domowe podlegały właściwym dzielnicom ŻSS. W skład Prezydium Komitetu Domowego wchodził przewodniczący, wiceprzewodniczący, sekretarz i referent finansowy. Przewodniczący kierował pracami KD, przewodniczył na zebraniach i reprezentował KD wobec dzielnicy i innych organów ŻSS. Sekretarz opracowywał protokoły i sprawozdania ogólne, raporty finansowe, sanitarne, odzieżowe i dotyczące opieki nad dziećmi, w porozumieniu z referentami odpowiednich działów. Prowadził stałą ewidencję żydowskich mieszkańców, niezbędną do przeprowadzania akcji zbiórkowej. Prezydium KD opiniowało podania lokatorów domów ubiegających się o pomoc socjalną w postaci bezpłatnych obiadów lub odzieży. Referenci finansowi, odzieżowi, sanitarni, opieki nad dziećmi i inni działali na terenie KD zgodnie z instrukcjami referatów.

Referent finansowy razem z przedstawicielem dzielnicy dzielił ją na obwody. Po uzgodnieniu jedną kopię podziału dzielnicy otrzymywał referent, drugi pozostawał w centrali Komitetu Domowego. Dla uproszczenia dalszej pracy każdemu obwodowi przypisywano odpowiedni numer. Do każdego obwodu przydzielony został, w porozumieniu z centralą, jeden albo dwóch „kwestarzy obwodowych”, zależnie od wielkości obwodu. Byli oni odpowiedzialni za przebieg akcji na swoim terenie. Referent finansowy prowadził księgę domów zamieszkałych przez Żydów na terenie jego dzielnicy, z uwzględnieniem podziału na obwody. W księdze tej odnotowywał nazwisko przewodniczącego KD,

³⁴ T. Prekerowa, *Wojna i okupacja*, w: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993, s. 295.

numer mieszkania i nazwisko przedstawiciela młodzieży danego domu lub członka Komisji Młodzieżowej. Odnotowywał również ilość młodzieży opodatkowanej na terenie domu i łączną sumę miesięcznego opodatkowania. W drugiej księdze prowadził konta swoich kwestarzy i rozliczenia z centralą. Referent finansowy dbał o to, aby jego kwestarze prowadzili zeszyty obwodów i sporządzali odpisy list wpłat na potrzeby centrali oraz przeprowadzali akcje zbiórki „deklaracji obiadowych”. Referent miał stałe godziny urzędowania w biurze dzielnicy i stałe dni kontroli. Celem kontroli było sprawdzenie sumy znaczków pobranych przez kwestarzy oraz sumy wpłaconych pieniędzy i sprawdzenia ilości znaczków na pozostałą sumę. Referent zobowiązany był przychodzić na odprawy do pełnomocnika prezydium referatu pracy społecznej, przed którym bezpośrednio był odpowiedzialny za swoją pracę.

Dzielnicowe Komisje Instrukcyjno-Kontrolne składały się z honorowych działaczy społecznych i przeprowadzały kontrole całokształtu działalności Komitetów Domowych. Delegaci Dzielnicowych Komisji Instrukcyjno-Kontrolnych legitymowali się upoważnieniami wydziału Instrukcji i Kontroli Sekcji Pracy Społecznej. Prezydium każdego KD zobowiązane było udzielić każdej pomocy delegatom Dzielnicowych Komisji Instrukcji i Kontroli przy wykonywaniu ich czynności. Delegaci (członkowie Dzielnicowych Komisji Instrukcji i Kontroli) zbierali informacje o działalności KD, udzielali instrukcji, a w szczególności byli uprawnieni do sprawdzania arkuszy zbiorowych, ksiąg i innych dowodów działalności Komitetów Domowych³⁵.

Działalność Komitetów Domowych w Rzeszowie w następujący sposób przedstawił Stanisław Poradowski: „W tym celu zaczęto organizować tzw. komitety domowe, których zadaniem było udzielenie pomocy najbardziej potrzebującym współlokatorom. Poza tym komitety dbały o czystość i higienę całego domu, utworzenie wspólnej apteczki domowej w celu udzielenia doraźnej pomocy i in. W ten sposób dzięki komitetom domowym akcja pomocy objęła całe getto, przyjmując formy zorganizowane.

Komitety domowe zajęły się przede wszystkim organizowaniem obiadów dla najbardziej potrzebujących. Poszczególne domy deklarowały co tydzień pewną ilość pożywnej zupy, którą następnie rozdzielano biednym. W miarę organizowania się nowych komitetów domowych rozciągnięto akcję na coraz większą liczbę najbardziej potrzebującej ludności, dla której zupa była jedynym pożywieniem dnia”³⁶.

³⁵ AŻIH, zespół ŻSS, sygn. 211/3, k. 2-14.

³⁶ S. Poradowski, *Zagłada Żydów Rzeszowskich*, cz. 3, nr 3-4 „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” (BŻIH), Warszawa 1985, s. 82, 83.

The Organization of the Aid Committees of the Jewish Social Self-Help

The Jewish Social Self-Help was the only legal Jewish organization in so called the General Government. It was founded in May 1940 and disbanded by occupation authorities in July 1942. In October 1942 GG administration made an attempt to reactivate the Jewish Social Self-Help under the name of „Jüdische Utarstützungsstelle für das Generalgouvernement” (JUS), its Polish name was “Centrala Pomocy dla Żydów w Genearalnym Gubernatorstwie” (“the Central Aid Office for Jews in GG”) located in Cracow. An attempt to reestablish the Jewish central aid organization encountered the strong opposition of the police authorities and JUS was disbanded again in November 1942. JUS was unexpectedly legalized at the time of the ghetto liquidation in Cracow 13th March 1943 and it existed till July 1944. It was headed by dr Michał Weichert. The Aid Committees, founded in the powiat cities and other smaller centers, were also based on the structure of the Jewish Social Self-Help presidium. It resulted in the discontent of the Jewish councils, which were not always interested in establishing a new separate and independent organization. In the following article we presented the structure of Aid Committees of the Jewish Social Help and mutual relations between the Jewish Social Help presidium and the Jewish councils in the chosen places of the Cracow district. An important role in social help was also played by Home Committees. Expanding rights and duties of Home Committees and intensifying recruitment action contributed to the popularization of the idea of self-help among the Jewish society.